A woman wearing a blue long-sleeved blouse, a light-colored skirt, and a grey headscarf is sitting on a wooden bench in a park. She is looking towards the camera. The background shows green trees and a body of water.

*Zilka Spahić-Šiljak, doktorica
nauke iz oblasti rodnih studija:
Provje(t)ravanje znanja kroz
aktivizam*

**U NEKIM
MUSLIMANSKIM
KRUGOVIMA POSTOJI
LATENTAN STRAH OD
ONOGA ŠTO RADIM**

Razgovarala: Saida MUSTAJBEGOVIĆ

saida@stav.ba

Fotografije: Velija HASANBEGOVIĆ

Rijetki su intervjui s profesoricom Zilkom Spahić-Šiljak. Ne zbog nedovoljnog interesa javnosti već zbog činjenice da ova doktorica nauke iz oblasti rodnih studija, prva profesorica iz BiH na Harvardu, svoj akademski i aktivistički rad stalno nadopunjuje, a što ostavlja malo prostora za razgovore s novinarima. Profesorica za koju često znaju istaći da je prva muslimanka feministica u Bosni i Hercegovini, stanovišta je da je neprirodno da akademska zajednica bude otuđena od ljudi i da ne odgovara na njihove potrebe i probleme. Posljednje tri godine Zilka Spahić-Šiljak najčešće je u Americi, gdje je prve dvije kao gostujuća profesorica provela na Harvardu, a već je godinu na Stanfordu na postdoktorskim studijima u okviru kojih radi veliko istraživanje o liderstvu u politici i ekonomiji u Bosni i Hercegovini. Objavila je nekoliko knjiga na bosanskom i engleskom, a najnovije su: "Propitivanje ženskih, feminističkih i muslimanskih identiteta", "Post-socijalistički konteksti u Bosni i Hercegovini i na Kosovu", "Sjaj ljudskosti – životne priče mirotvorki u BiH", prijevod vrlo zanimljive knjige "Kur'an i žena", autorice Amine Muhsin-Wadud, a sudjeluje i u projektima koje radi TPO Fondacija u Sarajevu u kojoj je izvršna direktorica. O obrazovanju, stereotipima, mirotvorkama, vjeri, ljudskosti i bosanskohercegovačkom društvu dr. Zilka Spahić-Šiljak govori za naš list.

STAV: "Prva pokrivena profesorica na Harvardu" parafraza je medijskih naslova iz vremena Vašeg odlaska u Ameriku gdje predajete već tri godine. Je li Vam smetalo što se upravo to ističe u naslovu teksta?

SPAHIĆ-ŠILJAK: Naravno da mi je smetalo, jer ne prihvatam da me neko vrednuje i procjenjuje na temelju formalnih karakteristika moje vjere, u ovom slučaju hidžaba, jer je nošenje hidžaba moja intimna stvar i moje pravo, kao što je pravo neke druge osobe da nosi određenu frizuru, boju kose i slično. Posebice je važno odupirati se politizaciji vjere i ne dozvoliti da se njom maše kao zastavom i da se koristi kao paravan za različite

osobne i kolektivne interese. Za mene je neprihvatljivo da mene i moju ekspertizu neko procjenjuje prema komadu platna na mojoj glavi. Zar nije važno ono šta je u glavi, a ne šta je na glavi i zar se svi najčešće ne pozivamo na etičke norme, prava i odgovornosti svih ljudi neovisno o njihovim identitetima i pripadnostima. Trebali bismo se držati meritokracije i ekspertize, a ne zaklanjati se iza mahrama, brada, odijela i drugih statusnih simbola.

STAV: Sada ste afirmirana naučna radnica, a da li ste se na početku naučne karijere susretali s predrasudama?

SPAHIĆ-ŠILJAK: Predrasuda uvijek ima i naše društvo nije ništa ni bolje ni gore u odnosu na druga društva. Možda sam imala malo više sreće, kako u kasnim osamdesetim, kada sam odlučila nositi mahramu, tako i nakon rata, kada je hidžab postao trend i, nažalost, korišten kao moralno-politička podobnost. Nisam doživjela napad ili uvredu, ali sam, recimo, u Americi i u nekim evropskim zemljama u očima ljudi s kojima sam radila iščitavala nevjericu i čuđenje, ali bi to ubrzo nestajalo nakon prvih razgovora i upoznavanja. Ipak moram napomenuti da je riječ uglavnom o akademskim krugovima koji se sa svojim predrasudama ili malo bolje nose ili ih uspješnije skrivaju. Uglavnom, moja mahrama nije bila nikada prepreka, možda je ponekad znala biti prednost u smislu da je nekome zanimljivo u Americi vidjeti bijelu muslimanku s mahramom, a posebno ako dolazi iz jednog postsocijalističkog evropskog konteksta.

STAV: Za Vas se zna reći da ste prva muslimanska feministica na Balkanu. Pričajete li na tu vrstu etikete?

SPAHIĆ-ŠILJAK: Bilo bi neskromno i neozbiljno s moje strane reći da sam prva muslimanska feministica na Balkanu. Prije mene bilo je mnogo muslimanki koje su živjele i radile kao feministice, samo što to nisu artikulirale kroz feminističke identitete u javnom prostoru. To je i razumljivo, jer i kod nas i u svijetu postoje stigma i otpor prema feminizmu. Možda sam među prvima jasno i glasno deklarirala taj identitet i zbog toga u nekim muslimanskim krugovima postoji nepovjerenje

Profesorica za koju često znaju istaći da je prva muslimanka feministica u Bosni i Hercegovini smatra neprirodnim da akademska zajednica bude otuđena od ljudi i da ne odgovara na njihove potrebe i probleme

i možda latentan strah od onoga što radim. A ja zapravo samo tražim da i feministička perspektiva bude uvažena u razgovorima o svim bitnim pitanjima jednog društva. U razumijevanju vjere također treba biti jedna od legitimnih perspektiva. Lijepo je čuti kako se muslimani ponose različitošću, tolerancijom, uvažavanjem drugačijeg. Međutim, kada treba temeljni princip pravde u islamu primijeniti i na rodne odnose i politike, kako u porodici tako i u javnom djelovanju, onda većina pribjegava dvostrukim moralnim aršinima. Onda su muškarci jednaki pred Bogom od žena, onda je žena prirodno slabija, frivolna, povodljiva, pa i manje sposobna od muškarca za politiku i upravljanje. Takve interpretacije vjere zapravo nisu ništa drugo nego borba za očuvanje pozicija vlasti i poretka u kojem jedan spol monopolizira vjeru i ima kuraži i obraza da drugom spolu određuje kako da misli i kako da se ponaša. Kada se pobunite tražeći da i žene imaju pravo odlučivati ne samo o pitanjima koja se njih tiču već i o svim dugim važnim pitanjima u jednom društvu, onda vas etiketiraju i vrijeđaju, ne argumentima u vezi s onim što govorite, već napadima na vašu ličnost. To su inače strategije koje muškarci primjenjuju da bi osporili legitimitet ženama u bavljenju određenim pitanjima. Meni je feministički identitet važan i bit će tako sve dok bude bilo potrebe spominjati. Za sada itekako ima potrebe, jer živimo u društvima u kojima još ima diskriminacije, nasilja i isključivanja.

STAV: Kakva su Vaša iskustva sa studentima, ali i cijelim sistemom obrazovanja na Harvardu i Stanfordu? Kakav je tamo statut znanja u odnosu na informaciju?
SPAHIĆ-ŠILJAK: Iskustva su vrlo pozitivna, jer su to prestižne škole na kojima se ljudi natječu u znanju i izvrsnosti. Akademске institucije i društvo općenito potiču rad i aktivizam, što se prepoznaje i vrednuje. A oni najučiniji ujedno su najskromniji i najponizniji. Nisu nedodirljivi, arogantni i nedostupni. Na

Znanje je vrijednost koju ne možete omeđivati nikakvim identitarnim politikama – nije roba da se njome trguje; jer takvo znanje onda u službi ideologija na vlasti i nema slobodu da se razvija i porodi napredak

Čini mi se da je u prvoj deceniji nakon rata bilo više nade i više prostora da se nešto uradi na pomirenju. Danas je teže napraviti iskorake kojim bi se izašlo iz etno-nacionalnih zatvora u kojima su otupjeli i izgubili osjećaj empatije i razumijevanja za druge

Harvardu sam doživjela istinsku primjenu islamske preporuke davanja zekata na znanje, odnosno širenje i dijeljenje znanja. Bila sam postuđena kada je jedna uvažena profesorica skoro pred penziju sama kopirala nekoliko tekstova za koje sam dan ranije izrazila interes i ostavila ih u mojoj kancelariji. Studenti i studentice također su vrlo požrtvovani i nastoje biti najbolji. Oni pročitaju ne samo ono što se od njih traži već i mnogo više od toga pa ste onda vi kao predavačica pod pritiskom da pratite sve što se objavljuje i događa u određenoj disciplini kako bi bili spremni razgovarati. Moji početni strahovi pa i predrasude da elitne škole imaju elitistički pristup i aroganciju nestali su nakon prvih sjednica na fakultetu, gdje sam kao gostujuća profesorica ravnopravno sudjelovala u radu nastavno-naučnog vijeća. Atmosfera je opuštena i svi imaju priliku reći što misle, a sve se odvija u manirima civiliziranog dijaloga i uvažavanja.

STAV: Možete li napraviti paralelu s ovim što imamo danas u Bosni, ali i sistemom obrazovanja u bivšoj Jugoslaviji?

SPAHIĆ-ŠILJAK: U Jugoslaviji je postojao sistem obrazovanja koji je iznjedrilo posebno u nekim disciplinama stručnjake sa zavidnim nivoom ekspertize cijenjene i u svijetu. Naravno, socijalistički sistem s marksističkom ideologijom imao je svoja ograničenja. Izdvajao je i privilegirao politički podobne, i nisu na Sorbonneu i druge svjetske univerzitete mogli otići svi, već djeca onih na vlasti i poneko ko bi imao malo više sreće u dobivanju stipendije.

Ipak, treba biti pošten i reći da je obrazovanje bilo dostupno većini. Posebno je važno da su žene dobile priliku da se obrazuju, rade i angažiraju u javnom životu.

Ono što mi danas imamo ne možemo ni nazvati ozbiljnim sistemom obrazovanja, jer je on ispolitiziran, etno-nacionalno iscjepkan i opterećen nepotizmom

i nedostatkom istinske opredijeljenosti za stjecanje znanja. Znanje je vrijednost koju ne možete omeđivati nikakvim identitarnim politikama – nije roba da se njome trguje; jer je takvo znanje onda u službi ideologija na vlasti i nema slobodu da se razvija i porodi napredak. Akademске institucije trebale bi biti neovisni korektiv politike u društvu, a ne njene slugе. Danas, nažalost, u velikoj mjeri svjedočimo političku podobnost i dodvoravanje različitim politikama na vlasti, što otvara prostor srozavanju i akademskog znanja i zvanja. Nije ni čudo da se danas s fakultetskim diplomama zbijaju šale. Postoje, dakako, časni izuzeci i vrlo hrabri ljudi koji se suprotstavljaju posvemašnjoj politizaciji i etnicizaciji obrazovanja, ali su oni manjima i doživljavaju različite vrste pritisaka.

STAV: Za razliku od Harvarda, na Stanfordu nisu zastupljene društvene nauke. Kako su se zainteresirali za Vas?

SPAHIĆ-ŠILJAK: Imala sam priliku održati predavanje u klubu Harvard u New Yorku i nakon toga sam dobila ponudu za Stanford. Prijavila sam projekt o rodu i liderstvu u politici i biznisu u BiH, jer takvo istraživanje nije do sada provedeno. Želim propitati kakve mi to lidere i liderice imamo i da li uopće imamo istinskih lidera, zatim koje leaderske

ŽENA RADI MNOGO, A ZARAĐUJE MANJE OD MUŠKARCA

STAV: Mnogo se govori o emancipaciji žena u Bosni i Hercegovini. Da li se suštinska emancipacija ikada dogodila na Balkanu ili su žene samo dobile mnogo više obaveza?

SPAHIĆ-ŠILJAK: Emancipacija se dogodila, jer su žene ipak masovno imale priliku obrazovati se, zapošljavati, i ekonomski postati neovisnije, a znamo da su predvjet emancipacije obrazovanje i ekonomska neovisnost. Napredak je vidljiv, ali on ima svoju cijenu, jer pojedinci nemaju punu kontrolu nad svojim životima, već je on u rukama neoliberalnih ekonomskih i političkih režimi s nadnacionalnim korporacijama koji sve kontroliraju. S disolucijom Jugoslavije, koja je bila socijalno uređena po uzoru na socijaldemokracije u Zapadnoj Evropi, izgubili smo socijalnu i ekonomsku stabilnost, što posebno pogađa žene. Neoliberalni pristupi u politici i ekonomiji zamijenili su jedan prilično dobro uređen socijalni sistem koji je ženama olakšavao breme emancipacije. Žene su dobile samo veće namete i dužnosti pa se jedna dobra zamisao pretvorila u izrabljivanje i povećanje tereta i obaveza koja žena ima. Nije nikada došlo do redistribucije obaveza u privatnoj sferi života, što je jedan od zahtjeva feminizma, jer je žena i dalje isključivo zadužena za odgajanje i podizanje djece i kućanske poslove, a to niti je plaćeno niti vrednovano. Umjesto da se insistira na dijeljenju obaveza u porodici, pobornici patrijarhata poručuju ženama da se kane emancipacije i da se vrate kućama i porodici uz povremeni angažman u onim oblastima koje su u principu ekstenzija poslova iz privatne sfere života, a to je briga, pomaganje, uslužne djelatnosti i obrazovanje. Nije onda ni čudo što imamo feminizaciju zanimanja pa žene u najvećem procentu rade u obrazovanju, zdravstvu, socijalnoj skrbi o djeci, starima i slično. To su plemeniti poslovi, ali nisu dobro plaćeni i žena radi mnogo, a zarađuje manje od muškarca. Zbog toga je važno da se na sve ove probleme ukazuje i da se traži rješenje, inače će konzervativne političke i vjerske struje u vidu benevolentnog seksizma tepati ženama o važnosti majčinstva, a istovremeno im uskraćivati prava da iskažu svoje intelektualne potencijale i u drugim oblastima. Majčinstvo jeste važno većini žena, no to ne smije biti prepreka za angažman žene u javnom životu. Za to je potrebna intervencija države i mjere rodne politike koje neće kažnjavati žene kada postanu majke da biraju između majčinstva i karijere.

stilove primjenjuju, postoje li i kakve razlike u muškom i ženskom liderstvu. Do sada sam se najviše bavila političkom participacijom žena i aktivistički sam radila na programima liderstva, ali sam uočila da u BiH nedostaju istraživanja u toj oblasti i onda sam prionula na posao.

STAV: U prvim se poratnim godinama s franjevcima dosta radi na uspostavljanju međureligijskog dijaloga i često ste bili na terenu gdje je situacija bila nešto drugačija od ove koju imamo danas. Na šta ste tada nailazili, a kakvo je stanje danas?

SPAHIĆ-ŠILJAK: Imala sam čast upoznati Marka Oršolića i pokojnog Krstana Bijeljca u IMIC centru "Zajedno" 1998. godine. Bila sam pozvana održati predavanja i od tada su krenuli i naše druženje i zajednički rad na promociji dijaloga i pomirenja u BiH. S IMIC-om sam proputovala cijelu BiH, ali i regiju, pokušavajući dovesti ljude za sto da razgovaraju i pređu novostpostavljene etno-nacionalne granice i granice u glavama koje su dojučerašnje komšije i prijatelje izolirali jedne od drugih. Svjedočili smo patnji i boli ljudi koju su politike zloupotrebljavale, a bol i patnja nemaju naciju i religiju, jer srce jednako boli svaku majku i svako dijete. Čini mi se da je u prvoj deceniji nakon rata bilo više nade i više prostora da se nešto uradi na pomirenju. Danas je teže napraviti iskorake kojim bi se izašlo iz etnonacionalnih zatvora u kojima su otupjeli i izgubili osjećaj empatije i razumijevanja za druge. Teško je savladati strahove, predrasude i ideološke pritiske pa priznati da je neko činio zločine u vaše ime, ali je važno da se to dogodi, jer bez suočavanja s prošlošću, ma koliko bolna bila, i kažnjavanja zločinaca nema istinskog pomirenja. Na zaboravu najviše insistiraju oni koji se ne žele suočiti sa zločinima.

Zbog toga je rad s ljudima na terenu važan i ja uvijek pokušavam iskopati ponekad duboko zapretenu ljudskost, koja je utihla što od straha, što od neznanja ili nekih sitnih sićara. Kada to uspijete probuditi u nekoj osobi, onda ste sretni, jer vidite da posao koji radite nije uzaludan. Mirotvorstvo ima zadatak probuditi uspavanu ljudskost i motivirati je da se pokrene i napravi promjenu koju želi vidjeti u svojoj zajednici.

STAV: U TPO Fondaciji upravo realizirate projekt o stereotipima – FemiNauk. Dio je projekta strip koji na vrlo jednostavan i duhovit način ukazuje na stereotipe. Kakve su reakcije?

SPAHIĆ-ŠILJAK: Skupa s mladim magistricama s Rodnih studija iz Sarajeva

kroz jednu neformalnu grupu pokrenuli smo ediciju stripa *Bauk FemiNauk*, kako bismo skrenuli pažnju na rodne stereotipe i ogromno neznanje i stigmatu o feminizmu i rodnoj ravnopravnosti. Stereotipi o muškoj i ženskoj naravi, poslovima i sposobnostima, toliko su duboko ukorijenjeni u našoj kulturi da ih je ponekad teško prepoznati. Ljudi najčešće i ne znaju šta je feminizam ili imaju polovične informacije s Wikipedije, ali se zato žestoko protive feminizmu. Kada ženama objasnite da feminizam nije ništa drugo do zahtjev da se prizna i prihvati da su i žene ljudi i da trebaju imati jednaka prava i odgovornosti kao i muškarci, onda većina kaže: "Aaaa, o tome se znači radi. Nisam znala." Kroz ediciju *Bauk FemiNauk* na duhovit način predstavljamo stereotipe kojima svjedočimo svaki dan, ali koje ne primjećujemo.

Recimo, jedna kolegici imala je manju saobraćajnu nezgodu i, kada je policajac došao na uviđaj, tražio je čovjeka za volanom. Ona je stajala pored auta kao nevidljiva, možda i zbog toga što je imala hidžab na glavi, jer je policajac pretpostavljao da je vozač auta muškarac pa

je uporno pitao gdje je drugi čovjek za volanom.

Stereotipi prate feministički rad i kod nas se žene koje se bave pitanjima ravnopravnosti često nazivaju pejorativnim imenima kao što su: genderuša i mahalušica. Kada sam radila istraživanje za knjigu "Propitivanje ženskih, feminističkih i muslimanskih identiteta", ispitanice su objašnjavale kako se ovim etiketiranjem nastoji umanjiti vjerodostojnost i važnost feminističkog rada. Mahaluša je osoba koja prenosi netačne vijesti o nekome i nečemu, a u ovom slučaju o rodnoj ravnopravnosti, pa se tim terminom nastoji skrenuti pažnja na "opasan" i "neutemeljen" rad zagovornica feminizma i rodne ravnopravnosti.

STAV: Na vrlo neobičan način godinama skrećete pažnju javnog mnijenja na žene mirotvorke. Činite to Vašim istraživanjima, rezultat jednog od njih jeste knjiga "Sjaj ljudskosti", ili onim što realizira TPO Fondacija – knjiga o mirotvorkama. Ističete njihov vrijedni rad, ali ih stavljate u prilično realističan okvir. Koliko i zašto su nam važne takve priče?

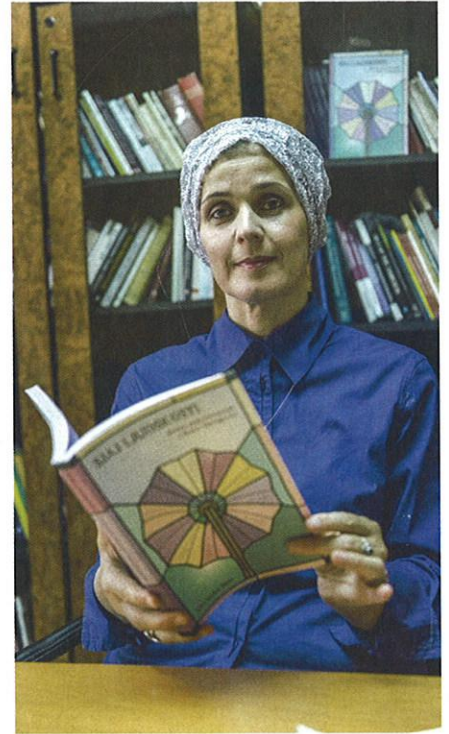
ŽENE SU TEVHIDIMA (O)ČUVALE ISLAM

STAV: Godinama radite na filmu o mevludima i tevhidima koji bi trebao biti završen najesen. Riječ je o tradiciji karakterističnoj za Sarajevo. Kakva je bila društvena uloga tevhida?

SPAHIĆ-ŠILJAK: Da, to je jedan važan projekt koji radim s kolegicom Catharinom Raudvere s Univerziteta Copenhagen. Namjera nam je da za potrebe nastave na univerzitetima širom svijeta predstavimo jednu zanimljivu obrednu tradiciju koju njeguju žene. Ovaj će film, nadam se, pomoći da se od zaborava sačuva jedinstvena obredna praksa muslimanki u Sarajevu kroz tevhide i mevlude koji su prema kazivanju mnogih sudionica i sudionika ovog dokumentarnog filma odigrali važnu ulogu u očuvanju islama na ovim prostorima, ali su imali i važnu ulogu čuvara rodbinskih i komšijskih veza, jer su ti obredi bili važni društveni događaji. Tevhid se obično priprema tokom dženaza i ispraćaja merhuma, odnosno preminulog. Žene se okupljaju u kući porodice, izgovaraju prigodne dijelove Kur'ana, uče salavate (blagoslove) i zikir (spominjanje i ponavljanje Božijih imena). Tako rodbina, prijatelji i komšije zajednički učestvuju u ublažavanju boli porodice za izgubljenim članom, ali istovremeno imaju priliku obnoviti neke kontakte te očuvati i produbiti postojeće. Ova vrsta obreda istovremeno služi i za očuvanje povezanosti čovjeka s Bogom i čovjeka s čovjekom.

Mevludi se pripremaju u čast rođenja poslanika Muhammeda, mir neka je njim, i to je u Sarajevu posebna tradicija koju čuvaju sarajevske bule i muallime – žene koje imaju vjersko obrazovanje. Neke od njih, poput Aiša-hanume Karakaša ili Mediha-hanume Silajdžić, završile su Gazi Husrev-begovu medresu. Repertoar mevluda, ilahija i kasida koje one uče specifičan je i izvodi se na turskom, arapskom i bosanskom jeziku. Ovaj je film također i mala oda počasti starijim bulama koje predano služe svoju zajednicu preko pedeset godina, a o njima niko ništa nije napisao i zajednica ih nije vrednovala i integrirala u svoje strukture na zaslužan način.

Film pokazuje i kontinuitet jedne tradicije ostavljene u amanet u vakufnami Gazi Husrev-bega u 16. stoljeću, a koju su muslimanke Sarajeva tokom 20. stoljeća oblikovale na poseban način. S vremenom se i repertoar mevludskih spjevova, ilahija i kasida mijenjao na ovim obredima, tako što se sve više upotrebljavao bosanski jezik kako bi širi krugovi vjernica bolje razumjeli sadržaj. I ovo je jedan feministički važan projekt, da se od zaborava sačuva tradicija ženskih obreda kao i njihove priče i iskustva vremena u kojem su djelovale.

SPAHIĆ-ŠILJAK: Da, to je moja posljednja knjiga o bh. ženama koje su svjedočile ljudskost u vrijeme rata i nakon rata, jer su, kako same kažu, tako uspijevale sačuvati i sebe i svoje dostojanstvo u vrijeme kada se svijet oko njih rušio i kada su ljudi stradavali samo zato jer su pripadali različitim etničkim i religijskim grupama. Meni je bilo važno da pričam običnih žena s neobičnom snagom i hrabrošću zabilježim i tako doprinesem razvoju feminističke povijesti, jer se ženska postignuća ne bilježe i jer imamo diskontinuitet u pamćenju; zatim da pokažem i nama i novim generacijama da je u ovoj zemlji na svim stranama bilo žena koje su prelazile nametnute etno-nacionalne granice, koje su štatile svoje komšije i prijatelje i koje su čovjeka stavljale u prvi plan, na koncu da posvjedočim da su žene u najvećoj mjeri u lokalnim zajednicama gradile mir, a da su odluke o ratu i miru donosili muškarci i da je to i danas tako.

Ove su žene živi svjedoci jednog vremena, kako onog socijalističkog, tako i ratnog i poratnog, i kroz njihove priče mogu se iščitati zapisi tog vremena, kao i načini na koji je njihova ljudskost progovarala. Iz njihovih priča može se mnogo iščitati iz onog prešućenog i neizgovorenog, jer veliki broj njih još uvijek živi u mjestima u kojim ratni zločinci nisu procesuirani pa je teško otvoreno govoriti o svim problemima. Ove žene nam također pokazuju da svako od nas ima potencijal da bude graditelj mira samo ako se usudi napraviti iskorak, misliti svojom glavom, pokazati empatiju i pružiti ruku pomirenja. ■